

Child Focus van dichtbij opvolgen of de gemelde sites effectief onverwijd toegankelijk worden gemaakt.

EN DAN NU ... WACHTEN OP HET STARTSCHOT

Van zodra het samenwerkingsakkoord met de Federale Politie en het College van Procureurs-generaal rond is, begint Child Focus met het behandelen van de aan haar gedane meldingen. Child Focus heeft hiervoor geen Belgische funding aangevraagd en is hier klaar voor. Content analisten zijn opgeleid via INHOPE en staan klaar om met hun nieuwe taken te beginnen. De psychologische ondersteuning voor deze niet te onderschatten taken staat op punt en zal maximaal zijn. De nodige infrastructuur is aanwezig. De Federale Politie staat tevens klaar om Child Focus intensief bij te staan in de beginfase van haar nieuwe taken en stelt veelvoudige overleg- en evaluatiemomenten van de gehele werking voor. Nu is het dus enkel nog wachten op de administratieve finalisering, opdat Child Focus eindelijk zou kunnen beginnen met haar nuttige en nodige bijdrage aan de strijd tegen de beschikbaarheid van online beelden van seksueel misbruik van kinderen.

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING / SOCIAL WORK

Een rol voor het informele netwerk in de (justitiële) hulp

BIE MELIS^a

^a Docent, onderzoeker, Expertisecentrum Krachtgericht Sociaal Werk, Karel de Grote Hogeschool (Corresp.: bie.melis@kdg.be)

INLEIDING

Een breed en divers netwerk biedt op vlakken als vrije tijdsbesteding, tewerkstelling, uitwisseling en persoonlijke groei, extra kansen op verbindingen met de samenleving (DRIESENS, 2016). Iedereen herkent dit in het dagelijkse leven. Een vriend vertelt over het goedkope appartement dat vrij komt, een kennis wijst op die gepaste vacature, enz. Als je over een vitaal netwerk beschikt, kan je ook beter omgaan met je problemen omdat je kan vertrouwen op de steun vanuit dit netwerk.

Een detentieperiode zorgt voor een breuk tussen de gedetineerde en zijn omgeving. De vrijheidsberoving heeft emotionele en relationele gevolgen voor de gedetineerde en zijn naaste omgeving. De opsluiting vergroot de kans op een relatiebreuk omdat de relatie onder druk wordt gezet. Als de relatie tijdens de opsluiting standhoudt, staat ze na de vrijlating vaak nog onder grote druk (VAN CAMPFORT *et al.*, 2009 in CALUWÉ T., *et al.*, 2017). Ook andere ondersteunende of verbindende contacten worden veelal definitief verbroken door de detentie.

De toenemende aandacht voor het netwerk binnen het welzijnswerk, zou vooral voor de dienstverlening aan gedetineerden van belang kunnen zijn. Studenten van de Karel de Grote-Hogeschool (KdG) onderzochten in hoever justitieel welzijnswerk in Vlaanderen aandacht heeft voor het versterken van de persoonlijke kring van gedetineerden tijdens en na de detentie. Zij stelden vast dat dit – ondanks de verschillende initiatieven – een nog verder te ontginnen terrein is (CALUWÉ *et al.* 2017). Ervaringen uit andere sectoren, o.a. de jeugdsector, kunnen hier inspirerend werken. In onderstaande tekst wordt ingegaan op het belang van het informele netwerk binnen de hulpverlening.

EEN NIEUWE WIND DOOR HET HULPVERLENINGSLANDSCHAP

Recente visies binnen de hulpverlening brengen het krachtgericht denken en netwerkgericht handelen op de voorgrond. De ervaring uit het dagelijkse leven wordt door verschillende studies bevestigd: sociale steun vergroot het zelfvertrouwen, vermindert de vatbaarheid voor stress en zorgt voor praktische ondersteuning (MELIS, 2015). Ook binnen de criminologie wordt het belang van het netwerk benadrukt. Zo vermeldde BOXSTAENS (23/01/2017) op de trefdag 'Maatschappelijk weerzien' verschillende onderzoeken die de rol van het sociaal netwerk als protector tegen delinquent gedrag benadrukken. Onderzoek van BUONANNO *et al.* (2006, geciteerd in BOXSTAENS, 2017) toont hoe pro-sociaal gedrag van een netwerk en sociaal kapitaal een significant negatief effect heeft op criminaliteit. Volgens LEDERMAN (2000, geciteerd in BOXSTAENS, 2017) verminderen sociale netwerken die gekenmerkt worden door (wederzijds) vertrouwen de kans op gewelddadige misdrijven. Ook verwees BOXSTAENS naar onderzoeken die de positieve sociale netwerken een belangrijke rol geven in het voorkomen van recidive. Sterke familiebanden zorgen ervoor dat ex-delinquenten beter hun job behouden, wat onrechtstreeks leidt tot minder recidive (BERG & HUEBNER, 2011 geciteerd in BOXSTAENS, 2017). Ex-gedetineerden in contact brengen met vrijwilligersorganisaties kan helpen om opnieuw verbinding te maken met de samenleving, wat leidt tot minder recidive (UNODC, 2012); sociale ondersteuning (vrijwilligers, sociale organisaties, ...) tijdens de transitiefase van detentie naar samenleving kan snelle recidive vermijden (DOYLE *et al.*, 2012 geciteerd door BOXSTAENS, 2017).

Beleidsmakers erkennen het belang van een informeel netwerk als eerste opvangnet. In een samenleving met een toenemend aantal hulpvragen, waar de professionele hulp niet langer alles kan opnemen, worden vrienden, familie en de ruime gemeenschap aangesproken op hun ondersteunende rol. Minister VANDEURZEN verwijst in zijn beleidsnota (2009-2014) naar het belang van de krachten van de cliënt en diens omgeving onder meer om de nood aan meer gespecialiseerde hulp te voorkomen. Met deze 'vermaatschappelijking van de zorg' volgt het Vlaams beleid de internationale ontwikkelingen. De veerkracht van burgers en hun vermogen om met behulp van een netwerk tegenslagen op te vangen vormen daarbij een alternatief voor de overvraagde professionele hulpverlening (VLAAMSE OVERHEID, 2013). Ook in het strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2000) engageerde de Vlaamse overheid zich om "*gedetineerden zo veel als mogelijk hun verbondenheid met hun directe sociale omgeving en de samenleving te laten behouden en zo mogelijk te versterken zodat de detentieschade beperkt blijft en de re-integratie zo vlot mogelijk verloopt*".

BESPARINGSVREES BRENGT ARGWAAN BIJ HULPVERLENERS

Hoewel de minister met deze beleidslijn de nieuwe krachtgerichte stroming binnen de hulpverlening ondersteunt, leeft binnen het werkveld de vrees dat de vermaatschappelijking van de zorg met de focus op 'de eigen kracht van de hulpvrager' een besparingsmanoeuvre is (MELIS, 2015). Wat de cliënt zelf doet met zijn netwerk, moet niet meer gedaan worden door dure professionele zorg. Beroep doen op de 'eigen kracht en deze van de omgeving' kan leiden tot het afwentelen van zorg en hulp op de burgers zelf. Hulpverleners staan dan ook argwanend tegenover deze nieuwe beleidslijnen. Toch zou deze vrees voor besparing geen beperking mogen vormen om de krachten van de cliënt en diens omgeving als een uitgangspunt van de hulp naar te nemen.

1 Interessant in deze context zijn de ervaringen in Nederland met hun participatiesamenleving. Zie bv. HILHORST & VAN DER LANS (2014) en SCHUERMANS (2016).

STEYAERT (2012) haalt drie redenen aan waarom sociaal werk (terug) zou moeten investeren in het sociaal netwerk van mensen. Als belangrijkste reden noemt hij de grote waarde die sociale netwerken hebben en de belangrijke drager die ze zijn van levenskwaliteit. De tweede reden ligt in de eindigheid van alle hulpverleningstrajecten. Elke cliënt is op een bepaald ogenblik 'uitbehandeld'. Een bestaand sociaal netwerk vergemakkelijkt een vlotte overdracht tussen professionele en niet- professionele hulp. Tenslotte kan het inschakelen van het sociaal netwerk een inkrimping aan professionele hulp opvangen. Sociaal werk kan een rol spelen door extra zorgkracht uit sociale netwerken naar voor te brengen (STEYAERT & KWEKKEBOOM, 2012). Maar om dit ook daadwerkelijk te implementeren in het werkveld en de benadering als kwaliteitsstreven binnen de hulpverlening zuiver te houden is het nodig om meer duidelijkheid te scheppen rond het krachtenperspectief en het netwerkversterkend werken.

ONDUIDELIJKHEID BRENGT TERUGHOUDENDHEID BIJ HULPVERLENERS

Hoewel 'het sociaal netwerk versterken' klinkt als een vanzelfsprekend uitgangspunt, toont een zoektocht in de literatuur dat het nog niet zo duidelijk te definiëren is. Wie zit er in dit 'sociaal netwerk'? Hoe kan er versterkt worden? Hulpverleners worden geconfronteerd met de onduidelijke invulling van 'het ondersteunend netwerk' waardoor het niet vanzelfsprekend is om een invulling te geven aan deze maatschappelijke verwachting. Bovendien wordt verkeerdelijk gesuggereerd dat het versterken van het netwerk, automatisch het versterken van 'sociale steun' betekent. Hoewel studies duidelijk maken dat sociale steun een beschermende buffer vormt wanneer zich stresserende omstandigheden voordoen, betekent niet dat elk netwerk die sociale steun ook biedt. Zeker niet voor kwetsbare mensen in problematische situaties. Sommige netwerken moeten juist afgebouwd of vermeden worden om bedreigende of verontrustende omstandigheden te vermijden. Zo verwees BOXSTAENS (2017) naar verschillende onderzoeken die het sociale netwerk als criminogene factor aanduiden. Hulpverleners die het sociaal netwerk betrekken, versterken en verruimen, moeten zicht hebben op wat het netwerk kan inhouden, op hoe en wanneer het kan bijdragen aan het welzijn van de cliënt.

In de literatuur zijn verschillende definities van sociaal netwerk terug te vinden. Zij benadrukken verschillende accenten, o.a. het functionele aspect, duurzaamheid of verbondenheid. Door deze kenmerken te accentueren wordt het gevaar groot dat de vluchtige relaties geen aandacht krijgen.

Vooraf bij hulpvragers waar het directe netwerk beperkt of weinig ondersteunend is, lijkt de aandacht voor de vluchtige contacten belangrijk als aangrijpingspunt naar een vitaal netwerk. BAARS brengt verschillende invalshoeken samen in een ruimere omschrijving van het begrip sociaal netwerk: *"het ingebed zijn in een geheel van mensen met wie rechtstreeks min of meer duurzame banden worden onderhouden voor de vervulling van de dagelijkse levensbehoeften. Een sociaal netwerk draagt door haar onderlinge relaties bij aan het welzijn van mensen. Het voldoet aan de elementaire behoefte van mensen om 'ergens bij te horen', het levert een bijdrage aan de ontwikkeling en handhaving van identiteit en zelfrespect en kan praktische en emotionele steun bieden"* (BAARS, 1994 in SCHEFFERS, 2010). Er wordt zowel verwezen naar het functionele belang van 'voldoen aan dagelijkse levensbehoefte' waarbij de praktische en emotionele steun belangrijk zijn, als naar 'het gevoel erbij te horen'. BAARS spreekt van 'min of meer' duurzame relaties waarbij hij ook ruimte laat voor de meer vluchtige contacten.

In het strategisch plan 'hulp- en dienstverlening aan gedetineerden' (2000) wordt het sociale netwerk beschreven als: *"voornamelijk de ouders, de kinderen, de partner en directe*

vrienden van de gedetineerde, maar uiteindelijk alle personen wiens leven in belangrijke mate beïnvloed is door de situatie waarin de gedetineerde zich bevindt of zich in de toekomst zal bevinden". Deze omschrijving verwijst naar de bestaande contacten van de gedetineerde. Het gaat om mensen 'wiens leven beïnvloed wordt' door de detentie. Nieuwe, misschien meer vluchtige contacten komen hierdoor niet in beeld. Voor een doelgroep waarbij de sociale contacten door detentie sterk gedevalueerd of volledig verbroken zijn, lijkt het juist belangrijk om te investeren in nieuwe contacten die verbindingen met de samenleving stimuleren.

MAAR DE PRAKTIJK ROEPT MEER VRAGEN OP

Na deze meer theoretische beschouwingen dringt zich de vraag op 'hoe kan dit netwerk versterkt worden?'. Het betrekken van ondersteunende contacten loopt vaak vast op een geschiedenis van uitsluiting en isolement bij de doelgroep. Het gaat hier meestal om een doelgroep waarbij het netwerk ontbreekt, mogelijk reeds van jongs af aan. Of het bestaande netwerk is niet krachtig genoeg om problemen op te vangen. Veel personen uit dit netwerk verkeren vaak in eenzelfde soort situatie en hebben eigenlijk ook ondersteuning nodig. Voortdurende kwetsingen bij sociale contacten maakt dat mensen zelf breken met relaties om verdere kwetsingen te vermijden. De uitsluiting en het gevoel van schaamte die mensen in armoede of ernstige probleemsituaties ervaren, zorgt er voor dat ze zich gaan terugtrekken en isoleren (DRIESENS 2016; MELIS & DRIESENS, 2014). Zeker als de stigmatisering van detentie meespeelt, is de keuze voor isolatie verleidelijk. Volgens een justitieassistent (trefdag 23/1/17, KdG) wensen de meeste cliënten niets meer te maken te hebben met hun netwerk en wensen zij na hun vrijlating hun vroegere contacten niet terug op te zoeken. Een ex-gedetineerde getuigt aan de studenten van KdG dat hij met een beperkt netwerk verder gaat. *"Ik heb een vriendin. Ik werk niet. En een paar vrienden, ik zie ze niet veel maar heb er ook geen behoefte aan. Ik heb in de gevangenis geleerd om alleen te zijn."* Wie dus veel te winnen heeft bij een gezond sociaal netwerk omwille van de nood aan ondersteuning, heeft het moeilijker dat netwerk op te bouwen of overeind te houden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het uitgangspunt om eerst de sterke kanten van het sociaal netwerk te benutten, in de praktijk veel vragen oproepen. Bovendien is er nog maar weinig bekend over interventies en technieken die effectief het sociaal netwerk kunnen versterken.

TOCH EEN POSITIEVE NOOD ALS VOORBEELD UIT DE JEUGDHULP

Binnen de jeugdhulp zien we dat de laatste jaren meer geëxperimenteerd wordt met netwerkversterkende methoden. Programma's die leden van het netwerk samenbrengen – zoals eigen kracht conferenties, netwerktafels, netwerkgroepen, methoden als signs of safety – krijgen meer bekendheid. Recent onderzoek in de jeugdzorg toont de positieve effecten van het betrekken van het informele netwerk in de hulpverlening. Opvoedingsverantwoordelijken en jongeren geven aan dat door inzet van het netwerk de informatie beter circuleert, er meer praktische hulp komt, het gevoel dat men er niet meer zo alleen voorstaat versterkt wordt en meer begrip voor de situatie wordt gecreëerd. Hulpverleners wijzen op de positieve dynamiek bij het samenbrengen van het netwerk (FIERENS & VAN PUYENBROECK, 2016; MELIS & DRIESENS, 2014).

Uit de hulpverleningsverhalen blijkt dat het betrekken van het netwerk belangrijk is van bij de start van de begeleiding. Dit betekent niet dat het netwerk direct een prominente plaats in de begeleiding kan innemen. De hulpverlener moet het mandaat van de hulpvra-

ger krijgen om hierin te ondersteunen. Ook binnen het netwerk moeten er vaak heel wat contacten gezocht of hersteld worden. Het binnenbrengen van een ondersteunend netwerk vraagt om een creatieve zoektocht naar partnerschappen die door hulpvragers als echte ondersteuning worden ervaren (MELIS & DRIESENS, 2015).

Maar ondanks de positieve ervaringen verloopt het breed inzetten van netwerkversterkende methoden moeilijk. Het in kaart brengen van dit beperkt of afwezige netwerk kan een confronterend en pijnlijk proces zijn. Dit maakt dat menig hulpverlener de stap naar het betrekken van het netwerk niet zet. Ook de cliënten staan niet op de eerste rij om hun problemen te delen met hun netwerk. Hulpverleners moeten cliënten veelal overtuigen, begeleiden en ondersteunen om de eerste stappen naar hun netwerk of naar nieuwe contacten te zetten (MELIS & DRIESENS, 2015). De hulpverleners geven aan dat het voor hen nieuwe accenten legt in de begeleiding. Wie netwerkversterkend werkt, legt de regie van het hulpverleningsproces in handen van de cliënt. Dat is een ingrijpende omslag in het denken en handelen. Het is niet langer de ervaring en kennis van de hulpverlener die centraal staat, maar eerder de deskundigheid van de cliënt over zijn leven en de betekenis die hij hier aan geeft. De verschuiving zit in de rol die de hulpverlener opneemt: van zorg naar ondersteuning. De hulpverlener neemt een faciliterende en stimulerende rol op. Hij treedt op als coach door te zoeken naar mogelijke settings die de cliënt en zijn omgeving kunnen gebruiken om de situatie ten goede te veranderen (KWEKKEBOOM, 2010 in MELIS & DRIESENS, 2014).

Netwerkversterkend werken in de hulpverlening vraagt dus meer dan het bevragen van cliënten naar de ondersteuning uit de omgeving. Het gaat om een methodische aanpak die verder gaat dan 'een aandachtspunt' bij de begeleiding. Netwerkversterkend werken moet een uitdrukkelijke keuze zijn van de hulpverlener, ondersteund door een team en binnen een duidelijke visie van de voorziening. Het is noodzakelijk dat professionals zich deze methodiek eigen maken.

WELKE PLAATS KRIJGT HET NETWERK BINNEN HET JUSTITIËLE KADER

Uit het werk van de studenten (KdG) blijkt dat het toepassen van netwerkversterkende methoden in het justitieel welzijnswerk in Vlaanderen nog heel beperkt is. In het buitenland zijn er wel voorbeelden te vinden specifiek gericht op gedetineerden. In tegenstelling tot de jeugdsector waar het samenbrengen en herstellen van het bestaand netwerk prioriteit krijgt, zetten deze projecten vooral in op nieuwe contacten. Zo koppelt het Nederlandse project 'Vrij-en-VerderMaatje' ex-gedetineerden aan vrijwilligers die enkele uren per week vrij zijn om de hulpvragers te begeleiden naar instanties of om gewoon praktische ondersteuning te bieden. In het Schotse project 'Routes out of Prison (RoOP)' treden ex-gedetineerden op als 'lifecoaches'. Zij steunen en helpen recidivisten tijdens de eindperiode in de gevangenis en startperiode na de vrijlating. Het Engelse project 'Gate Buddies' werkt zoals RoOP met gedetineerden en ex-gedetineerden. Ex-gedetineerden worden ook ingezet als 'buddy's' om gedetineerden te begeleiden bij het samenbrengen van familieleden met de gedetineerden. Deze 'buddy-projecten' vinden we niet terug binnen de Vlaamse Justitiële hulpverlening (CALUWÉ *et al.* 2017).

Toch zien we in eigen land ook netwerkversterkende initiatieven voor gedetineerden ontstaan. COSA, een netwerkversterkend project voor zedendelinquenten, staat voor 'Cirkels voor Ondersteuning, Samenwerking en Aanspreekbaarheid'. Door het inzetten van vrijwilligers voor het ondersteunen van zedendelinquenten hoopt men via sociale inclusie de recidive te verkleinen. Het project 'Brug Binnen Buiten' in Antwerpen biedt netwerken aan door te verwijzen naar de lokale netwerken die in de stad een ondersteuningsrol bieden, zoals buurthuizen en wijkteams. Justitieel Welzijnswerk Gent heeft recent een samenwerking

met LUS vzw. Deze externe organisatie wil met vrijwilligers en bekenden uit het netwerk groepen opzetten ter ondersteuning van de gedetineerde. Naast LUS vzw bestaan er nog verschillende projecten in Vlaanderen die netwerkversterkende methoden of buddywerkingen opzetten. Uit de interviews JWW-medewerkers blijken deze projecten weinig of niet gekend te zijn waardoor ook beperkt beroep wordt gedaan op deze expertise.

Wat duidelijk werd uit de interviews is dat de verschillende justitiële welzijnsdiensten belang hechten aan het sociaal netwerk. Toch stoten zij op heel wat beperkingen. Het netwerk van vele gedetineerden is klein of kwetsbaar, soms crimineel. De leden van het netwerk wonen vaak ver van de gevangenis, wat het behouden van het contact moeilijk maakt. Heel vaak wensen (ex-) gedetineerden niet in te gaan op het aanbod van de hulpverlening omdat ze niets meer met justitie te maken willen hebben. Hierdoor krijgt de hulpverlener geen kans om rond het netwerk te werken. Verder vormen het gebrek aan personeel en de vele andere opdrachten die prioriteit krijgen een grote drempel om de moeilijke taak rond het netwerk op te nemen. Ondanks deze drempels wordt er in verschillende werkingen toch geïnvesteerd in samenwerking met leden uit het persoonlijk netwerk. De intensiviteit hiervan is afhankelijk van de focus die in het team gelegd wordt. De aanwezigheid van projecten zoals 'LUS vzw' in Gent, 'COSA' en 'Brug Binnen Buiten' in Antwerpen maakt dat het belang van het netwerk meer onder de aandacht komt (CALUWÉ *et al.* 2017).

EEN PROJECT VOOR DE ORGANISATIE

Het krachtgericht en netwerkgericht werken breekt met de traditionele hulpverleningsrelatie en dit stuit op weerstand. Het vraagt aan hulpverleners om prioriteiten te verleggen en een nieuwe positie als ondersteuner aan te nemen. Leden van een netwerk laten zich niet zomaar taken opleggen en ook cliënten willen hun netwerk niet zomaar belasten met hulpvragen. Zowel cliënten als mensen uit hun netwerken willen zelfbeschikking over wat zij aan de anderen vragen en wat zij voor een ander willen doen. Dit is de basis en ook de kracht van informele en spontane ondersteuning tussen familieleden, vrienden en burgers in het algemeen (KAMPHUIS, in MELIS & DRIESSENS, 2014). De schroom die sociaal werkers ervaren 'om het sociaal netwerk in te zetten' is dan ook terecht als dit botst met voorwaarden en tradities binnen de organisatie. Hulpverleners moeten de ruimte krijgen om de regie meer bij de hulpvrager te leggen en als facilitator voor het verbindend werken op te nemen.

Een verschuiving naar de nieuwe hulpverlenersrol vraagt tijd en investering maar vereist ook organisatorische voorwaarden. Een ondersteunend team, expertise over netwerkversterkend werken in de organisatie en een werkkader dat door de organisatie wordt aangereikt, werken stimulerend en ondersteunend. Kortom krachtgericht en netwerkgericht werken vraagt om een duidelijke keuze en visie van de hele organisatie opdat de nieuwe accenten in de begeleidersrol een plaats kunnen krijgen.

EEN OPDRACHT IN DE SAMENLEVING

Daarom is er meer nodig dan een ondersteunende begeleiding van hulpverleners. Ook het investeren in de bredere omgeving die aansluiting voor kwetsbare personen mogelijk maakt, is noodzakelijk. Krachtgericht en netwerkversterkend werken vraagt van de begeleiding kennis van en samenwerking met diensten in de gemeenschap die de brug naar nieuwe contacten en verbindingen mogelijk maken (KAL, POST & WILKEN, 2013; DRIESSENS, 2014).

Sleutelen aan de leefbaarheid en de sociale cohesie in de wijken en blijven investeren in een zorgzame samenleving zijn daarbij noodzakelijke voorwaarden. Hoewel dit de individuele verantwoordelijkheid van de hulpverlener of de betrokken dienst overstijgt, blijven

zij mee bewakers voor dit ruimere proces in de samenleving (zie ook KAL, POST & WILKEN, 2013). Sector overschrijdend samenwerken tussen justitie, algemeen welzijnswerk en opbouwwerk om samen te bouwen aan een ondersteunende gemeenschap blijkt daarbij van essentieel belang.

REFERENTIES

- BOXSTAENS, J. (2017), *Re-integratie en sociaal kapitaal*; Inleiding projectvoorstelling 'Terug naar de samenleving'. Trefdag 'Maatschappelijk Weerzien' 23 januari 2017 – Opleiding Sociaal Werk; Karel de Grote Hogeschool.
- CALUWÉ, T., CEUPPENS, S., DECONINCK, F., DE KERF, F., DOM, E. & FAVOREEL, B. (2017), *Terug naar de samenleving. Hoe netwerkversterkend werken met (ex-)gedetineerden vorm krijgt in Vlaanderen*. Projectwerk maatschappelijk werk 3, Karel de Grote Hogeschool.
- DRIESENS, K. (2014), De zorg voor kwetsbare kinderen in partnerschap met ouders, hun sociaal netwerk en andere professionals. In HUMBEEK, B., DRIESENS, K., TELLER, M., DE RYNCK, P., PARK, M. & VANDEKERCKHOVE, A. (Eds.), *Kleine kinderen, grote kansen. In partnerschap met ouders, hun sociaal netwerk en andere professionals*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- DRIESENS, K. (2016), Het krachtenmodel en het mogelijkhedenstest, in *Trajecten van hoopverlening*, Leuven: Buurtwerk 't Lampeke.
- FIERENS, L. & VAN PUYENBROECK, J. (2016), Netwerkversterkend werken in de jeugdhulp. Wat vinden begeleiders en gezinnen? *Sociaal.Net*, 05 mei 2016.
- HILHORST, P. & VAN DER LANS, J. (2014), Eigen kracht ontkracht, *De Groene Amsterdammer*, 9 oktober 2014, p. 36-39.
- KAL, D., POST, R. & WILKEN, J.P. (2013), *Verder met kwartiermaken. Naar de verwelcoming van verschil*, Utrecht, Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht.
- MELIS, B. (2015), Netwerken versterken in de jeugdhulp. Zien praktijkwerkers dat zitten?, *Sociaal.net*.
- MELIS, B. & DRIESENS, K. (2014), 'Samen sterk en ik beslis'. *Het verhaal van netwerkgroepen bij gezinnen die door een CKG worden begeleid*. Eindverslag van PWO-onderzoek. Antwerpen: Karel de Grote Hogeschool (Expertisecentrum Krachtgericht Sociaal Werk).
- MELIS, B. & DRIESENS, K. (2015), 'Hoe het net-werkt binnen de jeugdhulp.' *Mogelijkheden en drempels voor het inzetten van netwerkversterkende methoden binnen de jeugdhulp*. Eindverslag van PWO-onderzoek. Antwerpen: Karel de Grote Hogeschool (Expertisecentrum Krachtgericht Sociaal Werk).
- SCHEFFERS, M. (2010), *Sterk met een vitaal netwerk*. Bussum: Coutinho.
- SCHUERMANS, G. (2016), De verzorgingsstaat is superieur. Nederlandse hoogleraar stelt vermaatschappelijking in vraag. In *Sociaal* 06-09-2016.
- STEYAERT, J. (2012), Sociaal werk en sociale netwerken. Hoog tijd voor nieuwe verbindingen. *Alert*, 38 (3), 32-39.
- STEYAERT, J. & KWEEKBOOM, R. (2012), *De zorgkracht van sociale netwerken*.
- VAN DEURZAN, J. (2009), *Beleidsnota 2014-2019. Welzijn, Volksgezondheid en Gezin*, http://www.jovandeurzen.be/sites/jvandeurzen/files/Beleidsnota_2014_2019_Welzijn_Volksgezondheid_Gezin.
- Vlaamse Overheid, departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (2013), *De kracht van het engagement, de vermaatschappelijking van de zorg in de dagelijkse praktijk*.
- Vlaamse Gemeenschap (2000). *Strategisch Plan: Missie, krachtlijnen, ambities, strategieën en kritische succesfactoren*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.